

УДК 330.101:65.014

DOI: 10.31891/2307-5740-2019-268-2-23-30

ПРИТИС В. І., ГАВЛОВСЬКА Н. І., РУДНІЧЕНКО Є. М.

Хмельницький національний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ БАЗОВИХ КАТЕГОРІЙ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті проаналізовано базові поняття, що визначають формування безпекоорієнтованого підходу, а саме: «небезпека», «безпека», «економічна безпека підприємства», «система економічної безпеки підприємства». Запропоновано авторське визначення понять: «небезпека», «безпека», «економічна безпека підприємства», «система економічної безпеки підприємства». Під небезпекою автори розуміють об'єктивно існуючу реальність, що зумовлена сукупністю умов та / або факторів, які можуть негативно відобразитися на діяльності будь-яких суб'єктів. Під безпекою – стан, що характеризує захищеність від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків. Під економічною безпекою підприємства – стан захищеності усіх сфер, напрямів діяльності та інтересів суб'єктів господарювання від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків. Під системою економічної безпеки – сукупність взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють з внутрішнім та зовнішнім середовищем функціонування суб'єктів господарювання, і забезпечують захищеність усіх сфер, напрямів його діяльності та інтересів від реальних і потенційних небезпек, загроз, ризиків. Досліджено складові системи економічної безпеки підприємства, до яких, на думку авторів, слід включити фінансову, інтелектуально-кадрову, техніко-технологічну, силову, інформаційно-комунікаційну, екологічну та політико-правову.

Ключові слова: безпекоорієнтований підхід, небезпека, економічна безпека підприємства, система економічної безпеки підприємства, економічна безпека, складові системи економічної безпеки підприємства.

PRYTYS V., HAVLOVSKA N., RUDNICHENKO Ye.

Khmelnitskyi National University

RESEARCH OF BASIC CATEGORIES OF SAFETY ORIENTED APPROACH IN ENTERPRISE MANAGEMENT

The article analyses the basic concepts of a security-oriented approach, namely: "danger", "security", "economic safety of the enterprise", "system of economic security of the enterprise". Author's definition of the concepts of "danger", "safety", "economic safety of the enterprise", "system of economic security of the enterprise" is offered. The concept of "danger" in economic literature is interpreted differently, however, it is possible to distinguish several approaches to its essence, such as the state of the object, a combination of conditions and factors and objectively existing reality. The authors of the article define a threat as objectively existing reality, which is conditioned by a combination of conditions and / or factors that can negatively affect the activities of any subjects. Often, the definition of "security" is interpreted through the state, some authors reveal the essence of security as a qualitative certainty or characteristic, as well as a feature of an object. The authors of the article identify a safety as a state, which characterizes the protection against real and potential dangers, threats and risks. The definition of "economic security of an enterprise" is often interpreted as a condition of the efficient use of resources, development of a business entity and security. The authors of the article understand the economic security as the condition of protection of all spheres, activity directions and interests of economic entities from actual and potential dangers, threats and risks. "System of economic security of an enterprise" is often interpreted as a set of interconnected elements, however, there are some other definitions, such as a system of measures; as a complex formation; as a set of object, means of protection, normative base and organizational structures; as security resources; as an organizational subsystem of the enterprise; as a system that interacts with the surrounding environment. The system of economic security is defined by the scientists of the article as the set of interrelated elements that interact with the internal and external environment of the functioning of economic entities, and ensure the security of all spheres, directions of its activities and interests from real and potential dangers, threats, risks. The components (financial, intellectual, personnel, technical and technological, power, information and communication, environmental, political and legal) of the system of economic safety of the enterprise have been investigated.

Key words: safety-oriented approach, danger, safety, economic safety of enterprises, system of economic safety of enterprises, economic security, components of the system of economic security of the enterprise.

Постановка проблеми. Економічний розвиток в Україні характеризується нестабільністю в економічній, політичній та інших сферах, які безпосередньо впливають на умови функціонування та результати діяльності вітчизняних підприємств. В свою чергу, кризові явища зовнішнього середовища та недосконалість внутрішніх процесів вітчизняних підприємств безпосередньо відображаються на системі їх економічної безпеки, що змушує керівництво шукати нові підходи до управління та прийняття рішень. Одним з таких підходів є безпекоорієнтований підхід, що направлений не лише на результативність діяльності підприємства, а й враховує безпеку його функціонування, про що зазначають вітчизняні науковці [5, 6, 13, 14]. У межах підходу здійснюється пошук певного балансу, що забезпечує захищеність інтересів підприємства та сприяє його подальшому розвитку, однак науково-методичне забезпечення реалізації безпекоорієнтованого підходу на вітчизняних підприємствах потребує подальших ґрунтовних напрацювань.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення безпекоорієнтованого підходу розгадуються у працях вітчизняних вчених, зокрема: Волошук Л. О., Гавловської Н. І., Зачко О. Б., Ілляшенко О. В. Питання забезпечення економічної безпеки підприємств розглянуті у наукових працях Барановського О. І., Власюка О. С., Живко З. Б., Козаченко Г. В., Ляшенко О. М., Мігус І. П., Погорелова Ю. С., Рудніченка Є. М. та ін.

Формування цілей. З урахуванням вище викладеного, виникає об'єктивна потреба у дослідженні теоретичного базису безпекоорієнтованого підходу в управлінні підприємствами, що дасть змогу в подальшому сформувати практичні рекомендації, які сприятимуть покращенню параметрів системи економічної безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно проаналізувати базові поняття, що визначають формування безпекоорієнтованого підходу. Для початку доцільно дослідити, що в економічній літературі розуміють під поняттями «безпека» та «небезпека», а у подальшому перейти до понять «економічна безпека» та «система економічної безпеки». Отже, визначення поняття «небезпека» представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Визначення поняття «небезпека»*

Визначення поняття	Автор, джерело
Стан об'єкта	
стан об'єкта, за якого імовірність реалізації загроз і розміри шкоди, яка може бути заподіяна йому в разі їх реалізації, стають критичними, тобто виходять за межі деяких значень, що допускаються нормами функціонування даного об'єкта	Атаманов Г. [1, с. 15]
найбільш несприятливий, кризовий стан	Різник Н. [36, с. 122]
Сукупність умов і факторів	
сукупність умов і факторів, які викликають порушення нормального функціонування й розвитку людини	Носков Ю. [26, с. 171]
Імовірність нанесення шкоди кому-небудь або чому-небудь	
усвідомлена, але не фатальна імовірність нанесення шкоди кому-небудь або чому-небудь, що визначається наявністю певних об'єктивних і суб'єктивних чинників; являє собою об'єктивно існуючу можливість негативного впливу, у результаті чого може погіршитись стан об'єкту	Сергунін О. [39, с. 127]
Об'єктивно існуюча реальність	
об'єктивно існуюча реальність, яка може порушити стан рівноваги суб'єктів і призвести до негативних наслідків	Рудніченко Є. [37, с. 192]
<i>об'єктивно існуюча реальність, що зумовлена сукупністю умов та / або факторів, які можуть негативно відобразитися на діяльності будь-яких суб'єктів</i>	<i>Авторський підхід</i>

*сформовано автором з використанням літературних джерел

Поняття «небезпека» та «безпека» є протилежними один одному, і характеризують протилежні стани функціонування підприємств. І як показує аналіз визначень, наведених у н. . 1, поняття «небезпека» в економічній літературі трактується по-різному, однак, можна виділити декілька підходів щодо його сутності, а саме: як стан об'єкта, як сукупність умов і факторів та як об'єктивно існуюча реальність. На нашу думку, *більш доцільно розглядати небезпеку як об'єктивно існуючу реальність, що зумовлена сукупністю умов та / або факторів, які можуть негативно відобразитися на діяльності суб'єктів.* У запропонованому визначенні ми акцентуємо увагу на двох речах: по-перше, на суб'єктах (у якості яких можуть бути суб'єкти господарювання; людина як особистість та н.); по-друге, на умовах та факторах, що можуть спричинити негативний вплив на діяльність суб'єктів. Це пов'язано з тим, що небезпека може бути викликана певними умовами та / або факторами, які неможливо передбачити, а отже своєчасно усунути їх. Окрім того, не на всі умови та / або фактори можливо вплинути, найчастіше навпаки, підприємству необхідно адаптуватися до них. Поряд із поняттям «небезпека» доцільно розглянути поняття «безпека», що є пов'язаними між собою. Стосовно терміну «безпека», аналіз існуючих підходів щодо його сутності наведено у н. . 2.

Таблиця 2

Визначення поняття «безпека»

Визначення поняття	Автор, джерело
1	2
Стан об'єкта	
стан об'єкта, за якого можливість реалізації загроз і розміри збитку, в разі їх здійснення, нижче деякої порогової величини (тобто не виводять об'єкт за рамки його сталого функціонування), що дозволяє об'єкту зберігати функціональну цілісність і структурну цілісність	Атаманов Г. [1, с. 15]
найбільш сприятливий стан об'єкта досліджень	Різник Н. [36, с. 122]
<i>стан, що характеризує захищеність від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків</i>	<i>Авторський підхід</i>
Стан захищеності	
стан захищеності від негативного впливу якихось чинників	Єрмошенко М., Горячева К. [12, с. 39]
стан і тенденції розвитку захищеності життєво важливих інтересів соціуму і його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз	Олейников Є. (н.); [31, с. 7]
Стан при якому відсутні загрози, небезпеки	
це поняття, яке стосується усіх сторін життя і діяльності людини та означає певний стан суспільства, за якого немає будь-яких загроз	Нікіфорова П., Куперівська С. [25, с. 87]
стан, коли не загрожує небезпека, тобто є захист від небезпеки	Ожегов С. (словник) [28, с. 47]
Це якісна визначеність, характеристика	
це якісна визначеність конкретного історичного комплексу (соціуму), що функціонує на конкретних територіях, у визначених періодах часу, географічних умовах, складовими компонентами якого є суспільство, держава, людина	Вечканов Г. [4, с. 32]
є своєрідною характеристикою і необхідною передумовою життєдіяльності, прогресивного розвитку й нормального функціонування об'єктів реального світу	Горбулін В., Пирожков С. та н. [8, с. 91]

1	2
Властивість об'єкта	
це властивість об'єкта, що дозволяє йому не допускати ситуацій, небезпечних для людей і навколишнього середовища	Ляшенко О. [22, с. 19]
Діяльність щодо виявлення, запобігання, усунення, тощо загроз, небезпек	
діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей, завдати невідшкодованих збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку	Політологічний енциклопедичний словник [32, с. 47]

*сформовано автором з використанням літературних джерел

Найчастіше поняття «безпека» трактують через стан (стан об'єкта; стан захищеності; стан, за якого відсутні загрози, небезпеки), деякі автори розкривають сутність безпеки як якісну визначеність або характеристику, а також як властивість об'єкта. *Ми притримуємося думки, що безпека є станом, що характеризує захищеність від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків.* Отже, безпека є бажаним станом для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, і лише за умов безпеки підприємство захищено та може нормально функціонувати і розвиватися.

Оскільки метою діяльності підприємств є отримання прибутку, зростання їх ринкової вартості, зростання добробуту власників, то безсумнівно однією з умов успішного їх функціонування є забезпечення економічної безпеки підприємства, а ця категорія є похідною від поняття «безпека». Економічна безпека безпосередньо пов'язана з результатами діяльності і є чутливою до зміни умов функціонування суб'єкта підприємницької діяльності. Саме тому, розгляд поняття «економічна безпека підприємства» є необхідним та доречним (табл. 3).

Поняття «економічна безпека підприємства» найчастіше трактується, як стан ефективного використання ресурсів; розвитку суб'єкта господарювання; захищеності (захищеність діяльності). Деякі автори (табл. 3) розглядають поняття «економічна безпека» як комплекс заходів, створення та / або наявності умов; як кількісну та якісну характеристику; як процес; міру гармонізації.

Таблиця 3

Визначення поняття «економічна безпека підприємства»

Визначення поняття	Автор, джерело
Стан ефективного використання ресурсів	
стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства	Гончаренко Л. (ред.) [46, с. 334]
стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стійкого функціонування підприємства у теперішньому та майбутньому часі	Олейніков Є. (ред.) [31, с. 138]
Стан розвитку суб'єкта господарювання	
такий стан розвитку суб'єкта господарювання, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних чинників та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності	Камлик М. [15, с. 39]
стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності підприємства, банку, гарантований захист їх ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації	Зубок М. (ред.) [11, с. 8]
Стан захищеності (захищеність діяльності)	
стан захищеності життєво важливих інтересів суб'єкта господарювання, що досягається шляхом гармонізації взаємовідносин із суб'єктами зовнішнього впливу та оптимізації внутрішньосистемних процесів і дозволяє за рахунок адаптації функціонувати та розвиватися підприємству в умовах об'єктивно існуючих невизначеностей, загроз та ризиків	Рудніченко Є. М. [38, с. 13]
<i>стан захищеності усіх сфер, напрямів діяльності та інтересів суб'єктів господарювання від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків</i>	<i>Авторський підхід</i>
Комплекс заходів, створення та / або наявності умов	
комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарюючих суб'єктів за умов ринкової економіки, що захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів	Барановський О. [2, с. 11]
наявність умов і чинників, що забезпечують реалізацію стратегічних цілей шляхом ефективного використання наявних ресурсів і досягнення на цій основі конкурентних переваг	Корольов М. [20, с. 17]
Кількісна та якісна характеристика	
кількісна та якісна характеристика економічних властивостей системи з точки зору її здатності до самовивживання і розвитку в умовах дестабілізуючої дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які є непередбачуваними	Капустін Н. [16, с. 45–46]
Процес	
процес, скерований на захист підприємницьких структур і окремих фізичних осіб, в діяльності яких наявні елементи підприємництва, від застосування щодо них методів кримінальної конкуренції та іншої діяльності, що завдає їм шкоди внаслідок порушення законодавства та ділової етики	Одінцов А. [27, с. 45–46]
безперервний процес забезпечення на підприємстві, що знаходиться в певному зовнішньому оточенні, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного отримання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей і завдань, здатності його до подальшого розвитку та вдосконалення на різних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі зміни конкурентних ринкових стратегій	Половнев К. [33, с. 34]
Міра гармонізації	
міра гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища та їх часткова захищеність від загроз	Козаченко Г., Пономарьов В., Ляшенко О. [18, с. 87]

*сформовано автором з використанням літературних джерел

На нашу думку, у найбільш широкому значенні економічна безпека є станом захищеності усіх сфер, напрямів діяльності та інтересів суб'єктів господарювання від реальних і потенційних небезпек, загроз та ризиків. Розгляд поняття «економічна безпека» як стану є більш доречним, адже поняття «стан» є ніщо інше як відображення усіх параметрів об'єкта у певний момент часу, тобто це відображення параметрів захищеності суб'єктів господарювання від реальних і потенційних загроз.

З метою впливу на параметри економічної безпеки та забезпечення її стійкого функціонування необхідно конкретизувати структуру економічної безпеки підприємства, оскільки здійснювати управлінський вплив можливо лише на визначені складові системи економічної безпеки підприємства. Управління економічною безпекою підприємства неможливе, адже вона не може бути об'єктом управління. І тут слушною є думка Козаченко Г. В. та Погорелова Ю. С., якщо розглядати економічну безпеку підприємства як вид діяльності, то метою цієї діяльності є її забезпечення. Тоді об'єктом управління є процес – забезпечення економічної діяльності підприємства [19, с. 11].

Таким чином, об'єктом управління може бути процес забезпечення економічної діяльності підприємства з урахуванням критерію безпеки або система економічної безпеки підприємства, що має визначені складові у вигляді підрозділів (елементів), працівників з закріпленими обов'язками. І тому, на нашу думку, більш слушно використовувати поняття «система економічної безпеки підприємства». Отже, з метою коректного використання дефініцій та їх сутності, необхідно дослідити поняття «система економічної безпеки підприємства» (табл. 4), що дозволить в подальшому сформулювати практичні рекомендації та інструментарій, метою якого буде покращення параметрів системи економічної безпеки за рахунок управлінського впливу.

Таблиця 4

Визначення поняття «система економічної безпеки підприємства»*

Визначення поняття	Автор, джерело
Сукупність взаємопов'язаних (взаємозалежних) елементів	
сукупність взаємопов'язаних елементів, які дозволяють здійснювати управління діяльністю акціонерного товариства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення ним поставленої стратегічної мети	Мігус І. Худолій Л., Денисенко М., Міхно С. [23, с. 22]
сукупність взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють з внутрішнім та зовнішнім середовищем функціонування суб'єктів господарювання, і забезпечують захищеність усіх сфер, напрямів його діяльності та інтересів від реальних і потенційних небезпек, загроз, ризиків	Авторське визначення
Комплексне утворення	
комплексне утворення, до якого належать суб'єкти, об'єкти та механізм реалізації безпеки на підприємстві	Ортинський В., Керницький І, та ін. [30, с. 84]
Ресурси захисту, засоби захисту, об'єкти захисту	
ресурси захисту (власні: глава фірми, рада безпеки, персонал фірми, служба охорони тощо, державні: силиві міністерства, правові ресурси, органи державного та місцевого самоврядування, суспільні: громадські організації, фонди, рухи, засоби масової інформації тощо), засоби захисту, об'єкти захисту (продукція підприємства, інформаційні потоки, основні та оборотні виробничі фонди, нематеріальні цінності, трудовий потенціал, ноу-хау, імідж підприємства)	Локотецька О. [21, с. 200]
Система заходів	
система заходів, здатних: попередити втрати життєво важливих цінностей: забезпечити стан захищеності та розвиток особистості, суспільства і держави	Олейніков Є. (ред.) [47, с. 15]
це комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами суб'єкта господарювання, спрямованих на захист життєво важливих інтересів особистості, підприємства і держави від протиправних дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до істотних економічних втрат та забезпечення економічного росту у майбутньому	Слободяник Т. [40, с. 23]
Сукупність органів, засобів, методів, заходів	
це сукупність об'єкта, засобів захисту, нормативної бази та організаційних структур її здійснення	Пономаренко А. [34, с. 25]
Організаційна підсистема підприємства	
організаційна підсистема підприємства, що складається з сукупності організаційних, управлінських, технічних, правових і інших заходів, сукупності сил і засобів, направлених на забезпечення безпеки підприємства, захисту законних інтересів його керівництва й інвесторів, сприяння забезпеченню стійкого розвитку підприємства	Пригунов П. [35, с. 107]
Система, що взаємодіє з навколишнім оточенням	
це система, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози	Шнипко О. [44, с. 22]

*сформовано автором з використанням літературних джерел

Поняття «система економічної безпеки підприємства» найчастіше трактується як сукупність взаємопов'язаних (взаємозалежних) елементів, однак, зустрічається й інші її розуміння, а саме: як система заходів; як комплексне утворення; як сукупність об'єкта, засобів захисту, нормативної бази та організаційних структур; як ресурси захисту; як організаційна підсистема підприємства; як система, що взаємодіє з навколишнім оточенням. На нашу думку, більш коректно розглядати систему економічної безпеки підприємств саме з позиції сукупності взаємопов'язаних (взаємозалежних) елементів, що її формують, з подальшим уточненням її призначення та базових характеристик.

Система економічної безпеки складається з визначених елементів, що мають певний взаємозв'язок і взаємодіють із внутрішнім та зовнішнім середовищем, а призначенням її є забезпечення економічної безпеки підприємства. Саме тому, на нашу думку, систему економічної безпеки підприємства слід розглядати, як сукупність взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють з внутрішнім та зовнішнім середовищем функціонування суб'єктів господарювання, і забезпечують захищеність усіх сфер, напрямів його діяльності та інтересів від реальних і потенційних небезпек, загроз, ризиків.

Важливою характеристикою системи економічної безпеки підприємства є перелік її складових, які характеризуються і наводяться у більшості наукових праць з економічної безпеки, однак мають певні відмінності у трактуванні різними авторами, а також у структурному наповненні (табл. 5).

Таблиця 5

Складові системи економічної безпеки підприємства*

Автор, джерело	Складові системи економічної безпеки підприємства																							
	виробнича	екологічна	енергетична	інвестиційна	інтелектуальна	інтерфейсна	інформаційна	Інформаційно-комунікаційна	збутова	кадрова	техногенна	технічна	технологічна	техніко-технологічна	ресурсна	ресурсно-технічна	ринкова	податкова	політико-правова	правова	просторова	силова	соціальна	фінансова
Васильчак С., Веселовський А. [3, с. 101]		+			+		+		+				+				+		+			+		+
Гончаренко Л. [7]		+			+		+		+				+					+				+		+
Ейтутіс Г. [9, с. 56]				+					+				+											+
Карпунь І. [17, с. 49]		+	+		+	+	+		+	+		+		+					+			+	+	+
Крихтін Є. [41, с. 164]		+			+		+		+				+											+
Міщенко С. [24, с. 217]		+			+		+		+				+					+						+
Олейніков С. [31, с. 142]		+			+		+		+				+					+						+
Омелянович Л., Долматова Г. [29, с. 100]											+	+					+	+			+			+
Покропивний С. [10, с. 465]		+			+		+		+				+					+					+	+
Рудніченко Є. [38, с. 30]		+	+		+			+	+				+					+					+	+
Ткачук В., Яремova М. [42, с. 281]	+	+						+	+							+								+
Філіпковська Л., Скачков А. [43, с. 105-109]	+	+		+		+	+		+				+				+						+	+
Шульга І. [45]		+					+		+				+							+				+

*сформовано автором з використанням літературних джерел

Найбільш розповсюджені складові системи економічної безпеки підприємства, що наведені у табл. 5, виділено сірим кольором (більше 50% авторів), до них належать екологічна, інтелектуальна, інформаційна, кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, силова та фінансова. Саме тому, ми вважаємо за доцільне включити ці елементи у систему економічної безпеки підприємства, однак, на нашу думку, слід об'єднати кадрову та інтелектуальну складові, оскільки вони є взаємопов'язані між собою. А також назву інформаційної складової доповнити, назвавши її інформаційно-комунікаційною складовою, оскільки комунікації є невід'ємною складовою діяльності підприємств (рис. 1).

На рис. 1 переважна більшість складових системи економічної безпеки належить до внутрішнього середовища підприємства, а саме: фінансова складова – є однією з найголовніших, оскільки метою функціонування суб'єктів господарювання є отримання прибутку, і від фінансового стану залежить стабільність їх функціонування та подальший розвиток. Без фінансових ресурсів не можлива діяльність суб'єктів господарювання. Слід зазначити, що фінансова складова є досить чутливою до зміни умов зовнішнього середовища (курсів валют, відсоткових ставок, інфляційних процесів тощо); інтелектуально-кадрова складова є важливою складовою системи економічної безпеки підприємства, саме від кадрового складу, його професіоналізму та інтелекту залежить успішність функціонування підприємства, ефективне втілення проектів тощо; техніко-технологічна складова є невід'ємною складовою функціонування будь-якого підприємства: технології забезпечують виробничий процес, а від ефективності технологічних процесів залежить конкурентоспроможність підприємства та якість його продукції; силова – ця складова відповідає за забезпечення «фізичної» безпеки суб'єкта господарювання, на неї покладений захист від рейдерського захоплення, кримінального проникнення на територію підприємства тощо. Іноді ця складова може належати і до зовнішнього середовища – у разі залучення сторонніх служб безпеки, охоронних структур. Інші складові належать як до внутрішнього середовища функціонування суб'єкта господарської діяльності, так і до зовнішнього, а саме: екологічна – ця складова є важливою для промислових підприємств, оскільки у всьому світі існує так звана «торгівля квотами на викиди», і за неналежного рівня екологічного виробництва можливе значне

удорожчання продукції та штрафні санкції, що істотно відобразяться на рівні економічної безпеки підприємства. Інформаційно-комунікаційна – складова, що забезпечує надходження достовірної та повної інформації з різних джерел, і є запорукою прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Від якості комунікаційного забезпечення залежить швидкість та повнота передачі інформації між підрозділами (працівниками) підприємства. Політико-правова – залежить від кваліфікації фахівців, що забезпечують юридичний супровід підприємства, та здійснюють ефективне застосування нормативно-правових актів і реалізують положення політики економічної безпеки суб'єкта господарювання відповідно до чинної нормативно-правової бази та захист прав у судах різних інстанцій.

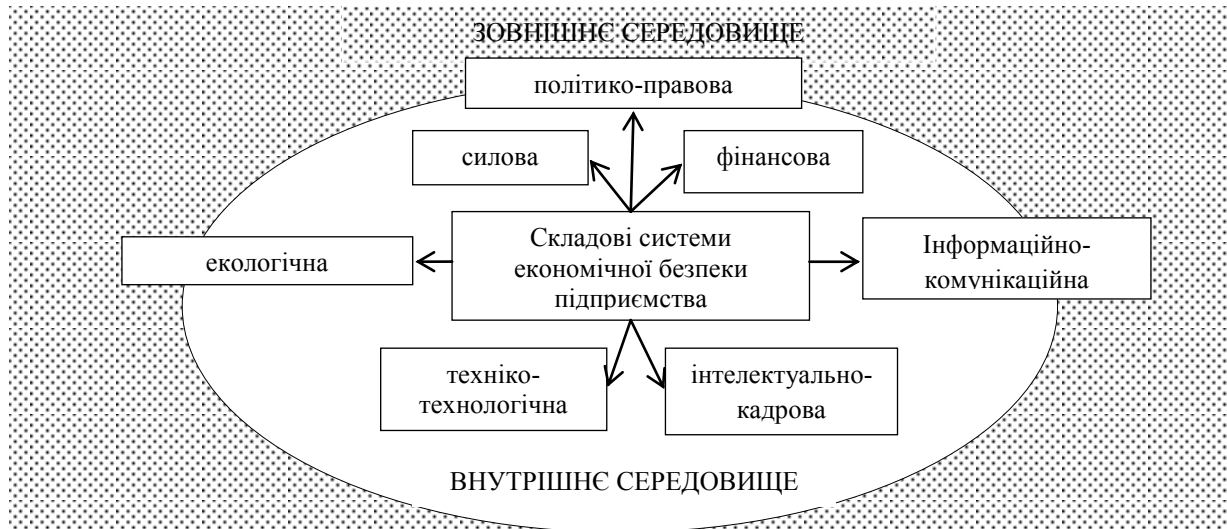

Рис. 1. Складові система економічної безпеки підприємства*

*сформовано автором

Висновки. Необхідність забезпечення економічної безпеки підприємства та всіх її складових актуалізує потребу у використанні безпекоорієнтованого підходу в управлінні підприємствами, який дозволяє досягти бажаного стану безпеки та ефективної (прибуткової) діяльності підприємства за наявності негативного впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ, що забезпечується прийняттям управлінських рішень суб'єктами управління різних рівнів з використанням відповідного інструментарію, що потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Література

1. Атаманов Г. А. Информационная безопасность в современном российском обществе (социально-философский аспект) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Атаманов Г. А. – Волгоград, 2006. – 168 с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія / О. І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
3. Васильчак С. В. Економічна безпека підприємства та її складова в сучасних умовах / С. В. Васильчак, А. І. Веселовський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – № 20(15). – С. 98–105.
4. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность : учебник для вузов / Г. С. Вечканов. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 384 с.
5. Волощук Л. О. Теоретико-методологічні засади безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Волощук Л. О. – Одеса, 2016. – 520 с.
6. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств: оцінювання, моделювання, механізм забезпечення : монографія / Н. І. Гавловська. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 480 с.
7. Гончаренко Л. П. Процесс обеспечения экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / Л. П. Гончаренко // Справочник экономиста. – 2004. – № 12. – Режим доступа : http://www.profiz.ru/se/12_04/952/
8. Горбулін В. Система оцінок зовнішніх і внутрішніх ризиків та загроз національній безпеці України / В. П. Горбулін, С. І. Пирожков та ін. : наук.-інформ. зб. / Нац. центр з питань євроатлант. інтегр. України ; за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ : Євроатлантикінформ, 2005. – 229 с.
9. Ейтутіс Г. Оцінка економічної безпеки залізничного транспорту / Г. Ейтутіс // Економіст. – 2009. – № 1. – С. 56–58.
10. Економіка підприємства : навч. посіб. / за заг. ред. С. Ф. Покропівного. – Київ : КНЕУ, 2003. – 608 с.
11. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Зубка. – Київ : ЦУД, 2012. – 226 с.
12. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – Київ : Національна академія управління, 2010. – 232 с.
13. Зачко О. Б. Методологія безпеко-орієнтованого управління проектами розвитку складних систем (на прикладі цивільного захисту) : дис. ... д-ра техн. наук : 05.13.22 / Зачко О. Б. – Львів, 2015. – 342 с.
14. Ілляшенко О. В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04, 21.04.02 / Ілляшенко О. В. – Северодонецьк, 2016. – 516 с.
15. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
16. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-Информ. – 1999. – № 11–12. – С. 45–47.
17. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства : навч. посіб. / І. Н. Карпунь. – Львів : "Магнолія-2006", 2009. – 418 с.
18. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. – Київ : Либра, 2003. – 280 с.
19. Козаченко Г. В. Про деякі проблеми у сучасній економічній безпекології / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2015. – № 3. – С. 6–18.

20. Королев М. И. Экономическая безопасность фирмы: теория, практика, выбор стратегии : монография / М. И. Королев. – Москва : Экономика, 2011. – 284 с.
21. Локотецька О. В. Використання системного підходу при дослідженні економічної безпеки підприємства / О.В. Локотецька // Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2011. – № 8. – С. 197–202.
22. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія / О. М. Ляшенко. – Луганськ : СЛУ ім. В. Дала, 2011. – 400 с.
23. Мігус І. П. Корпоративне управління в системі економічної безпеки акціонерних товариств України : монографія / І. П. Мігус, Л. М. Худолій, М. П. Денисенко, С. П. Міхно. – Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2012. – 274 с.
24. Міщенко С. П. Концептуальні основи забезпечення економічної безпеки підприємства / С. П. Міщенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С. 215–220.
25. Нікіфорова П. О. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії / П. О. Нікіфорова, С. С. Куперівська // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 86–90.
26. Носков Ю.Г. Опасность и безопасность с позиции деятельностного подхода / Ю.Г. Носков // Безопасность. – 1998. – № 1–2 (41). – С. 170–179.
27. Одинцов А. А. Экономическая и информационная безопасность предпринимательства : учеб. пособ. для ВУЗов / А. А. Одинцов. – Москва : Изд-во "Академия", 2008. – 336 с.
28. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва : Азбуковник, 1998. – 944 с.
29. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства : монографія / Л. О. Омелянович, Г. С. Долматова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.
30. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – Київ : Правова єдність, 2009. – 54 с.
31. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособ. / под ред. Е. А. Олейниковой. – Москва : ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 1997. – 288 с.
32. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., допов. і переробл. – Київ : Генеза, 2004. – 736 с.
33. Половнев К. С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия : дис. ... кандидата экон. наук : 08.00.05 / Половнев К. С. – Екатеринбург, 2002. – 134 с.
34. Пономаренко А. І. Система економічної безпеки фірми / А. І. Пономаренко // Шлях України до економічної безпеки : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2006 р.). – Харків, 2006. – 302 с.
35. Пригунов П. Я. Особливості використання сучасних концепцій управління в системі забезпечення економічної безпеки підприємств / П. Я. Пригунов // Європейські перспективи. – 2013. – № 11. – С. 103–108.
36. Різник Н. С. Теоретичні засади формування системи діагностики економічної безпеки банку / Н. С. Різник // Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільськогосподарства : Економічні науки. – Х. : ХНТУСГ, 2007. – Вип. 66. – С. 118–123.
37. Рудніченко Є. М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства / Є. М. Рудніченко // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – 2013. – № 25(1). – С. 188–195.
38. Рудніченко Є. М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства : монографія / Є. М. Рудніченко. – Луганськ : Промдрук, 2014. – 389 с.
39. Сергунин А. А. Международная безопасность: новые подходы и концепты / А. А. Сергунин // Политические исследования. – 2005. – № 6. – С. 126–137.
40. Слободяник Т. М. Запровадження комплексної системи економічної безпеки та оцінка її ефективності на сучасному підприємстві / Т. М. Слободяник // Економічний простір. – 2008. – № 12/2. – С. 22–27.
41. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. – Донецьк : Каштан, 2004. – 335 с.
42. Ткачук В. І. Формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / В. І. Ткачук, М. І. Яремova // Інноваційна економіка. – 2012. – № 12. – С. 280–283.
43. Филипповская Л. А. Обеспечение экономической безопасности авиапромышленного предприятия / Л. А. Филипповская, А. Н. Скажков // Экономика та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 2(4). – С. 100–112.
44. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем : регіональний аспект / О. С. Шнипко. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.
45. Шульга І. П. Сучасні підходи до формування системи економічної безпеки акціонерного товариства [Електронний ресурс] / І. П. Шульга // Ефективна економіка. – 2010. – № 10. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=366>.
46. Экономическая и национальная безопасность : [учебн.] / под ред. д.э.н., проф. Л. П. Гончаренко. – М. : ЗАО "Издательство "Экономика", 2008. – 543 с.
47. Экономическая и национальная безопасность : учебник / под ред. Е. А. Олейниковой. – Москва : Экзамен, 2005. – 768 с.

References

1. Atamanov G. A. Informacionnaya bezopasnost v sovremennom rossijskom obshestve (socialno-filosofskij aspekt) : dis. ... kand. filos. nauk : 09.00.11 / Atamanov G. A. – Volgograd, 2006. – 168 s.
2. Baranovskiy O. I. Finansova bezpeka : monografiiia / O. I. Baranovskiy. – K. : Feniks, 1999. – 338 s.
3. Vasylichak S. V. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva ta yii skladova v suchasnykh umovakh / S. V. Vasylichak, A. I. Veselovskiy // Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy. – 2010. – № 20(15). – S. 98–105.
4. Vechkanov G. S. Ekonomicheskaya bezopasnost : uchebnik dlya vuzov / G. S. Vechkanov. – Sankt-Peterburg : Piter, 2007. – 384 s.
5. Voloshchuk L. O. Teoretyko-metodolohichni zasady bezpekoorientovanoho upravlinnia innovatsiinym rozvytkom promyslovoho pidpriemstva : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.04 / Voloshchuk L. O. – Odesa, 2016. – 520 s.
6. Havlovska N. I. Ekonomichna bezpeka zovnishnoekonomichnoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv: otsiniuvannya, modeliuvannya, mekhanizm zabezpechennia : monografiiia / N. I. Havlovska. – Khmelnytskyi : FOP Melnyk A. A., 2016. – 480 s.
7. Goncharenko L. P. Process obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya [Elektronnyj resurs] / L. P. Goncharenko // Spravochnik ekonomista. – 2004. – № 12. – Rezhim dostupa : http://www.profiz.ru/se/12_04/952/
8. Horbulin V. Sistema otsinok zovnishnikh i vnutrishnikh ryzykiv ta zahroz natsionalnij bezpetsi Ukrainy / V. P. Horbulin, S. I. Pyrozhkov ta in. : nauk.-inform. zb. / Nats. tsentr z pytan yevroatlant. intehr. Ukrainy; za zah. red. V.P. Horbulina. – Kyiv : Yevroatlantinform, 2005. – 229 s.
9. Eitutis H. Otsinka ekonomichnoi bezpeky zaliznychnoho transportu / H. Eitutis // Ekonomist. – 2009. – № 1. – S. 56–58.
10. Ekonomika pidpriemstva : navch. posib. / za zah. red. S. F. Pokropyvnoho. – Kyiv : KNEU, 2003. – 608 s.
11. Ekonomichna bezpeka subiektiv pidpriemnytstva : navch. posib. / za zah. red. M. I. Zubka. – Kyiv : TsUL, 2012. – 226 s.
12. Iermoshenko M.M. Finansova skladova ekonomichnoi bezpeky: derzhava i pidpriemstvo : nauk. monohr. / M. M. Yermoshenko, K. S. Horiacheva. – Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2010. – 232 s.
13. Zachko O. B. Metodolohiia bezpeko-orientovanoho upravlinnia proektamy rozvytku skladnykh system (na prykladi tsyvilnoho zakhystu) : dys. ... d-ra tekhn. nauk : 05.13.22 / Zachko O. B. – Lviv, 2015. – 342 s.

14. Illiashenko O. V. Metodolohichni zasady formuvannya ta funktsionuvannya mekhanizmiv systemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.04, 21.04.02 / Illiashenko O. V. – Sieverodonetsk, 2016. – 516 s.
15. Kamlyk M. I. Ekonomichna bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspekt : navch. posib. / M. I. Kamlyk. – K. : Atika, 2005. – 432 s.
16. Kapustin N. Ekonomicheskaya bezopasnost otrasli i firmy / N. Kapustin // Biznes-Inf. – 1999. – № 11–12. – S. 45–47.
17. Karpun I. N. Upravlinnia finansovoiu sanatsiieiu pidpriemstva : navch. posib. / I. N. Karpun. – Lviv : "Mahnoliiia-2006", 2009. – 418 s.
18. Kozachenko A. V. Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiya: sushnost i mekhanizm obespecheniya : monografiya / Kozachenko A. V., Ponomarev V. P., Lyashenko A. N. – Kiyiv : Libra, 2003. – 280 s.
19. Kozachenko H. V. Pro deiakii problemy u suchasni ekonomichnii bezpekolohii / H. V. Kozachenko, Yu. S. Pohorelov // Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva. – 2015. – № 3. – S. 6–18.
20. Korolev M. I. Ekonomicheskaya bezopasnost firmy: teoriya, praktika, vybor strategii : monografiya / M. I. Korolev. – Moskva : Ekonomika, 2011. – 284 s.
21. Lokotetska O. V. Vykorystannia systemnoho pidkhodu pry doslidzhenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / O. V. Lokotetska // Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva. – 2011. – № 8. – S. 197–202.
22. Liashenko O. M. Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva : monografiya / O. M. Liashenko. – Luhansk : SNU im. V. Dalia, 2011. – 400 s.
23. Mihus I. P. Korporativne upravlinnia v systemi ekonomichnoi bezpeky aktsionermykh tovarystv Ukrainy : monografiya / I. P. Mihus, L. M. Khudolii, M. P. Denysenko, S. P. Mikhno. – Cherkasy : TOV «Maklaut», 2012. – 274 s.
24. Mishchenko S. P. Kontseptualni osnovy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / S. P. Mishchenko // Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. – 2012. – № 37. – S. 215–220.
25. Nikiforova P. O. Sutnist ta znachennia finansovoi bezpeky strakhovoi kompanii / P. O. Nikiforova, S. S. Kuperivska // Finansy Ukrainy. – 2006. – № 5. – S. 86–90.
26. Noskov Yu. G. Opasnost i bezopasnost s pozicii deyatel'nogo podhoda / Yu. G. Noskov // Bezopasnost. – 1998. – № 1–2 (41). – S. 170–179.
27. Odincov A. A. Ekonomicheskaya i informatsionnaya bezopasnost predprinimatelstva : ucheb. posob. dlya VUZov / A. A. Odincov. – Moskva : Izd-vo "Akademiya", 2008. – 336 s.
28. Ozhegov S. I. Tolkovyy slovar russkogo yazyka / S. I. Ozhegov, N. Yu. Shvedova. – Moskva : Azbukovnik, 1998. – 944 s.
29. Omelianovych L. O. Ekonomichna bezpeka torhovel'nogo pidpriemstva : monografiya / L. O. Omelianovych, H. Ye. Dolmatova. – Donetsk : DonDUET, 2005. – 195 s.
30. Ortynskyi V. L. Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsii ta ustanov / V. L. Ortynskyi, I. S. Kernyskyi, Z. B. Zhyvko ta in. – Kyiv : Pravova yednist, 2009. – 54 s.
31. Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti (Gosudarstvo, region, predpriyatie, lichnost) : ucheb.-prakt. posob. / pod red. E. A. Olejnikova. – Moskva : ZAO "Biznes-shkola "IntelSintez", 1997. – 288 s.
32. Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk / uporiad. V. P. Horbatenko ; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. – 2-e vyd., dopov. i pererobl. – Kyiv : Heneza, 2004. – 736 s.
33. Polovnev K. S. Mekhanizm obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti promyshlennogo predpriyatiya : dis. ... kandidata ekon. nauk : 08.00.05 / Polovnev K. S. – Ekaterinburg, 2002. – 134 s.
34. Ponomarenko A. I. Systema ekonomichnoi bezpeky firmy / A. I. Ponomarenko // Shliakh Ukrainy do ekonomichnoi bezpeky : mater. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 14 kvitnia 2006 r.). – Kharkiv, 2006. – 302 s.
35. Pryhunov P. Ya. Osoblyvosti vykorystannia suchasnykh kontseptsii upravlinnia v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / P. Ya. Pryhunov // Yevropeiskii perspektivy. – 2013. – № 11. – S. 103–108.
36. Riznyk N. S. Teoretychni zasady formuvannya systemy diahnostyky ekonomichnoi bezpeky banku / N. S. Riznyk // Visnyk Khark. nats. tekhn. un-tu silskoho hospodarstva : Ekonomichni nauky. – Kh. : KhNTUSH, 2007. – Vyp. 66. – S. 118–123.
37. Rudnichenko Ye. M. Zahroza, ryzyk, nebezpeka: sutnist ta vzaiemozv'язok iz systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / Ye. M. Rudnichenko // Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo. – 2013. – № 25(1). – S. 188–195.
38. Rudnichenko Ye. M. Otsiniuvannia ta modeliuvannia vplyvu subiektiv mytnoho rehuliuвання na systemu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva : monografiya / Ye. M. Rudnichenko. – Luhansk : Promdruk, 2014. – 389 s.
39. Sergunin A. A. Mezhdunarodnaya bezopasnost: novye podhody i koncepty / A. A. Sergunin // Politicheskie issledovaniya. – 2005. – № 6. – S. 126–137.
40. Slobodianyk T. M. Zaprovadzhennia kompleksnoi systemy ekonomichnoi bezpeky ta otsinka yii efektyvnosti na suchasnomu pidpriemstvi / T. M. Slobodianyk // Ekonomichniy prostir. – 2008. – № 12/2. – S. 22–27.
41. Sotsialna polityka ta ekonomichna bezpeka / pid zah. red. Ye. I. Krykhtina. – Donetsk : Kashtan, 2004. – 335 s.
42. Tkachuk V. I. Formuvannia ekonomichnoi bezpeky silskohospodarskykh pidpriemstv / V. I. Tkachuk, M. I. Yareмова // Innovatsiina ekonomika. – 2012. – № 12. – S. 280–283.
43. Filipkovskaya L. A. Obespechenie ekonomicheskoy bezopasnosti aviapromyshlennogo predpriyatiya / L. A. Filipkovskaya, A. N. Skayakov // Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvami mashinobudivnoyi galuzi: problemi teorii i praktiki. – 2011. – № 2(4). – S. 100–112.
44. Shnytko O. S. Ekonomichna bezpeka ierarhichnykh bahatorivnykh system : rehionalnyi aspekt / O. S. Shnytko. – K. : Heneza, 2006. – 288 s.
45. Shulha I. P. Suchasni pidkhody do formuvannya systemy ekonomichnoi bezpeky aktsionernoho tovarystva [Elektronnyi resurs] / I. P. Shulha // Efektyvna ekonomika. – 2010. – № 10. – Rezhym dostupu : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=366>.
46. Ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost : [uchebn.] / pod red. d.e.n., prof. L. P. Goncharenko. – M. : ZAO "Izdatelstvo "Ekonomika", 2008. – 543 s.
47. Ekonomicheskaya i natsionalnaya bezopasnost : uchebnik / pod red. E. A. Olejnikova. – Moskva : Ekzamen, 2005. – 768 s.

Рецензія/Peer review : 12.03.2019

Надрукована/Printed : 03.04.2019
Рецензент: д. е. н., проф. Гончар О. І.